

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVIII
2022

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași),
Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely
(Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași),
Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al
Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române
(Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Antal Lukács (București), Ion
Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra),
Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în
exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

CUPRINS

Romanian-Serbian relations in the 20th century

Zoran Janjetović, <i>Romanian national minority in the Yugoslav Banat 1918-1948</i>	11
Adrian Vițalaru, <i>In the capital of the allied state. Romanian diplomats in Belgrade (1919-1941)</i>	25
Alexandru D. Aioanei, <i>Yugoslavia and Britain's clandestine actions in Romania during the Second World War</i>	39
Olivera Dragišić, <i>Italian precedent for the armistice negotiations with Romania in 1944</i> ..	51
Vladimir Lj. Cvetković, <i>Yugoslavia and the crisis of Petru Groza government (August 1945 – January 1946)</i>	65
Ionuț Nistor, <i>A marriage of convenience. The Romanian Workers' Party and the Yugoslav emigration in the early 1950s</i>	79
Petar Dragišić, <i>Serbian press and Romanian Revolution in 1989</i>	89

Iulia Dumitrache, <i>Despre potențialul halieutic pontic la Ovidius</i>	101
Ionuț Acrudoae, <i>Cohortes I-VIII Breucorum în secolul I p.Chr. Locuri și oameni</i>	119
Nelu Zugravu, <i>Vasile Pârvan e Marco Aurelio</i>	145
Claudiu-Costel Luca, <i>Ciclurile monarhiei imperiale în Liber de Caesaribus – o abordare istoriografică</i>	159

Alexandru Ștefan, <i>Tentația falsului diplomatic. Cazul lui Ștefan de Sânger, notarul conventului benedictin de la Cluj-Mănăstur</i>	169
Ștefan S. Gorovei, <i>Falsuri și falsificatori pentru istoria românească</i>	185
Radu Cărciumaru, <i>Greci la Târgoviște în veacul al XVII-lea. Interferențe istorico-arheologice</i>	197
Celestin Ignat, <i>Logofeția Țării Moldovei în cea de-a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678-1683)</i>	211
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Documente inedite ale familiei Goia (I). Ramura lui Sandu Goia</i>	225
Gheorghe Lazăr, <i>Ajutoarele românești în favoarea așezămintelor athonite Karacalu și Marea Lavră. Noi mărturii documentare (sec. al XVIII-lea)</i>	261
Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Două planuri rusești ale ansamblului Episcopiei Buzăului</i> ..	287
Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Planul satului Lăzăreni (Iași) și surprizele sale: reședința lui Rumeanțev și schitul de la Stânca Jijiei</i>	303
Georgiana Mădălina Mihai, <i>Ținutul Romanului în cadrul organizării administrative a Moldovei în secolul XVIII – prima jumătate a secolului XIX</i>	321

Cuprins

Laurențiu Rădvan, <i>Noi contribuții privitoare la originea și activitatea arhitectului Johann Freywald</i>	337
Alexandru-Florin Platon, „ <i>La Révolution de la Grèce n'est qu'accidentelle...</i> ”: o versiune inedită a relației prințului Gheorghe Cantacuzino despre acțiunea Eteriei în Principatele Române la 1821	355
Cristian Ploscaru, <i>O piesă de teatru și afacerea „idarelelor calpe”. Secvențe din istoria domniilor pămâtenne</i>	413
Maria Rados, <i>Întâia reformă a școlilor din Moldova?</i>	429
Simion Câlția, <i>Decorațiile, instrument de guvernare în timpul domniei lui Carol I</i>	457
Claudiu-Lucian Topor, <i>Romania's Royal Legation in Germany before 1914</i>	473
Mihai Tudosă, <i>Orthodoxy and Orthopraxy Among Romanians During the Great War</i> ..	497
Ovidiu Buruiană, <i>The German military occupation in Romania (1916-1918) and its representation</i>	515
Liviu Brătescu, <i>Centenarul nașterii lui I. C. Brătianu (1921). Memorie socială și legitimare politică</i>	543

<i>In memoriam: Ion Toderășcu</i>	559
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	561
Sextus Aurelius Victor, <i>Liber de Caesaribus. Carte despre împărați, editio bilinguis</i> /ediție bilingvă, ediția a II-a revizuită și adăugită, traducere, considerații privind limba și stilul și notă asupra ediției de Mihaela Paraschiv, ediție îngrijită, abrevieri, studiu introductiv, ediții de izvoare folosite, notă asupra ediției, note și comentarii, apendice și indice de Nelu Zugravu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 734 p. (<i>Thesaurus Classicus</i> III) (Cozmin-Valerian Broșteanu); Lactanțiu, <i>Instituțiile divine. Epitoma</i> , traducere și note Petru Pistol, București, Editura Sophia, 2019, 286 p. (Nelu Zugravu); Giovanni Filoramo, <i>Crucea și puterea. Creștinii, de la martiri la persecutori</i> , traducere din italiană de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2022, 486 p. (Nelu Zugravu); <i>The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions</i> , edited by Sorin Nemeti, Dan Dana, Irina Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Luciana Nedelea and Timea Varga, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 443 p. (Casian Gămănuț); <i>The Roman Provinces. Mechanisms of Integration</i> , edited by Sorin Nemeti, Eugenia Beu-Dachin, Irina Nemeti, Dan Dana, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 368 p. (Casian Gămănuț); Yann Le Bohec, <i>Războiul în lumea romană 58 a.Chr.–235 p.Chr.</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 348 p. (Alex-Marian Cornea); <i>Scris, scriitură, text în Țările Române (secolele XV-XVIII)</i> , volum îngrijit de Monica Dejan cu un cuvânt înainte de Maria Magdalena Székely, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2020, 288 p. (Alexandru Gorea); Mihail K. Qaramah, <i>O istorie a Molitfelnicului românesc. Evoluția formularelor Sfințelor Taine (sec. XVI-XVII)</i> , Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2022, 307 p. (Celestin Ignat); <i>Doi călători elvețieni și lumea românească la începuturile modernității (1808-1811): Léonard Revilliod și Charles René Pictet de Rochemont. Mărturii inedite</i> , editat	

de Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 398 p. (*Adrian-Ionuț Gilea*); Gheorghe-Florin Știrbăț, *Alexandru Enacovici. Din activitatea politică*, Iași, Editura PIM, 2019, 343 p. (*Andrei Bordeianu*); Radu Mârza, *Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900*, Iași, Editura Polirom, 2022, 504 p. (*Renata-Gabriela Buzău*); Sonya Orfalian, *Mărturii ale copiilor armeni 1915-1922*, Iași, Editura Polirom, 2022, 218 p. (*Bogdan Iuțiș*).

<i>Abrevieri</i>	597
------------------------	-----

Noi contribuții privitoare la originea și activitatea arhitectului Johann Freywald**

Unul dintre cei mai cunoscuți arhitecți din prima treime a secolului al XIX-lea din Moldova, poate cel mai cunoscut, a fost Johann Freywald. Acest interesant personaj a atras în ultima vreme atenția mai multor cercetători, preocupați de evoluția sa profesională, de clădirile pe care le-a ridicat și de impactul pe care l-a avut șederea sa în Moldova. Interesul crescut față de subiect își are probabil începuturile în descoperirea pașaportului lui Freywald, găsit de Manole Brihuneț în arhivele de la Chișinău¹. De asemenea, inițierea unui amplu proiect monografic, menit să lămurească începuturile, construcția, slujitorii și evoluția în timp a catedralei mitropolitane de la Iași a dus la preocupări și cu privire la unul din arhitecții acestei monumentale construcții, același Johann Freywald, cu cercetări inițiate de Mihai Mîrza de la Arhivele Naționale din Iași². Cel mai recent, profesorul Mircea Ciubotaru s-a apropiat de personaj cu ocazia unei comunicări de la ultima sesiune „Monumentul – tradiție și viitor”, organizată de Muzeul Municipal din Iași³. În ceea ce ne privește, ne-am uitat mai atent asupra biografiei lui Freywald cu ocazia cercetărilor privind ridicarea palatului domnesc al lui

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; radvan@uaic.ro.

** Acest studiu a fost realizat în cadrul unui grant al Ministerului Educației și Cercetării din România, CNCS UEFISCDI, proiect cu numărul PN-III-P4-ID-PCE-2020-1139. Textul are la bază comunicarea cu același nume, prezentată în ședința din 13 decembrie 2022 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române.

¹ Manole Brihuneț, *Date inedite privind activitatea edilitară în Moldova și Podolia a arhitectului vienez Johann Freywald*, în „Monumentul”, XV (2014), p. 454-456.

² Mihai Mîrza, *Istoria Catedralei din Iași de la punerea fundațiilor până la planurile de restaurare din 1879*, în *Istoria Catedralei și a Ansamblului Mitropolitan din Iași*, coord. Petronel Zahariuc și Mihai-Daniel Isai, Iași, Doxologia, 2021, p. 232-253; idem, *Johann Freywald, „arhitecton” și „antreprenor” al catedralei din Iași*, în *Frământările modernității: discursuri, oameni, instituții. Lucrările Conferinței Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Ediția I, 2019*, ed. de Marius Chelcu și Dorin Dobrințu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 131-148.

³ Mircea Ciubotaru, *Oamenii modernizării: arhitecți și ingineri străini în Iași perioadele regulamentare (II)*, la conferința „Monumentul – tradiție și viitor”, ed. a XXIV-a, Iași, Palatul Braunstein, 6 octombrie 2022.

Alexandru Moruzi, arhitectul nostru fiind însărcinat cu planul și ridicarea construcției⁴. Dat fiind că în acel studiu nu am putut valorifica toate informațiile obținute cu privire la viața acestuia, ne propunem să extindem discuția în rândurile de mai jos.

Freywald se alătură multor altor străini care au văzut în Principatele Române un bun loc de manifestare, dar și înavuțire, având un rol hotărâtor în modernizarea orașelor. Pentru Iași, îi amintim pe Mihalic de Hodocin, Joseph Rashek, Francois Cazaban, Frederick Peytavin, Karl Kugler și mulți alții. Toți aceștia au răspuns unei cereri, directe sau nu, în condițiile în care țara Moldovei intrase treptat, în special după 1774, pe un drum de înnoire, de schimbare a structurilor politice, sociale și economice, care a presupus și un proces efectiv de construire. Nu doar domnia, ca autoritate centrală, a fost parte a acestui efort, ci și elita țării, boierimea, dar și Biserica. Pe fondul contactului cu armatele străine, ruse sau austriece, dar și în urma călătoriilor în afara țării, chiar și dacă ne referim la țări vecine, precum Transilvania, Polonia sau Rusia, oamenii au intrat în contact cu elementele civilizației occidentale. Gusturile orientale au rămas încet, încet, în urmă, în locul lor boierii, dar și ierarhii Bisericii, dorindu-și altceva la nivel de locuire, noi case, reședințe sau lăcașuri de cult, în ceea ce poate fi socotită o adevărată „revoluție arhitectonică”⁵ – e drept una care s-a întins pe parcursul unei jumătăți de veac. Pentru toate acestea era nevoie de oameni instruiți, iar aceștia nu se găseau în principate. Două categorii de specialiști pătrunseseră deja aici, răspunzând tot unei nevoi, iar aici ne referim la doctori și spițeri pe de o parte, respectiv profesori, pe de alta. Noile construcții, dorite într-un stil apusean, unul care va da o adevărată modă în Moldova – ne referim la stilul neoclasic –, vor impune prezența unor arhitecți și ingineri, meșterii constructori din țară nefiind familiarizați cu tehnicile din vest. Marii boieri vor începe să ridice case în noul stil după 1774, fără însă a ști numele celor care au coordonat primele construcții. În majoritatea cazurilor nici nu știm când au fost făcute aceste case, nici măcar cele din capitala țării, Iași. Presupunem un cadru cronologic foarte larg pentru data ridicării casei Roznovanu de pe Ulița Mare sau a caselor Sturza și Canta din Copou, pentru a da doar câteva exemple. Dacă venirea lui Johann Freywald la Iași nu are legătură directă cu proiectul inițiat de Alexandru Moruzi de a da țării și domniei o nouă reședință, totuși implicarea sa în efortul de înlocuire a vechii curți domnești, arsă în decembrie 1784 și abandonată după acel moment, îl va impune în fața boierilor și ierarhilor Bisericii, care vor apela în mai multe rânduri la el pentru diferite inițiative.

În acest context, Johann Freywald și-a adus contribuția la ridicarea mai multor clădiri de primă mână, publice, religioase sau particulare. Ca și în alte cazuri, lămurirea originii sale este anevoioasă, mărturiile rămase fiind neclare și

⁴ Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, 1807, *un an și trei planuri pentru Iași: al orașului, al curții și palatului domnesc*, în *AIIX*, LVI (2019), p. 247-273.

⁵ Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Editura Meridiane, 1990, p. 44-47.

ducând la interpretări care au creat confuzii. Principalul studiu care îl privește pe arhitect a fost scris acum mai bine de cinci decenii de Viorica Malacopol⁶, dar unele informații solicită o mai bună clarificare, dată de sursele descoperite între timp. Freywald este în general socotit a fi austriac⁷, fără o precizare mai sigură a originii sale. Amintita descoperire de la Chișinău a două permise de liberă trecere, eliberate în 1802, respectiv 1811, de autoritățile austriece, a permis lămurirea locului nașterii și vârstei aproximative. Cele două documente arată că Freywald provenea din Moravia și ar fi fost născut în micul oraș Prostějov (Prossnitz), aflat la cca 20 km de Olomouc. Actul din 1802 îi dă vârsta de 39 de ani, cel din 1811 de 45, deci era născut probabil în 1763 sau 1766⁸.

Având indicii cu privire la locul nașterii sale, ne-am propus să aflăm mai multe, apelând la instrumentele moderne de cercetare, în primul rând la internet, care găzduiește tot mai multe baze de date, arhive online, ale unor ziare etc⁹. Informațiile obținute pe această cale, la care s-au adăugat datele trimise de câțiva specialiști cehi din regiune, au oferit concluzii ce par la prima vedere contradictorii. Pentru început am aflat de existența lui Johan Freiwald¹⁰, care ar fi trăit între 1721 și 1825, adică 104 ani ceea ce părea greu de crezut. Acest Freiwald era originar din Povel (Povl), o suburbie a orașului Olomouc. În 1787 ar fi fost acceptat drept cetățean în acest din urmă centru urban, an în care ar fi cumpărat o casă pentru 3550 de florini. În 1791, tot un anume Johan Freiwald a achiziționat cu 16316 florini o cunoscută clădire din Olomouc, palatul Salm, care fusese deja reconstruit în stil baroc în 1728 și fusese scos de mai mulți ani la licitație, dar fără succes. Locul era popular printre localnici datorită unei cafenele deschisă aici încă din 1785 și care a funcționat timp de un secol¹¹. Freiwald îi va da un stil nou, neoclasic, adăugându-i un al treilea nivel și folosind pentru reconstrucție cărămizile de la conventul Sf. Kopeček, care fusese închis după reformele josefine. În timpul lucrărilor de construcție a acumulat datorii imense și în 1801 a trebuit să declare

⁶ Viorica Malacopol, *Date în legătură cu activitatea arhitecților Freywald*, în *SCIA.AP*, XI (1964), nr. 1.

⁷ Astfel apare și pe internet, în *Arhiva de arhitectură*: <http://arhivadearhitectura.ro/arhitecti/familia-freywald-2/> [6.12.2022].

⁸ Cele două pașapoarte – aflate la Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Chișinău, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 30 și 33 – au fost publicate de către Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 454-456, fără însă ca în acest studiu să fie făcută vreo analiză detaliată a conținutului și implicațiilor acestor documente. Mulțumiri domnului Mihai Mîrza pentru facilitarea accesului la dosarul amintit mai sus, de la ANRM.

⁹ De un real folos a fost accesul la platforma theses.cz, care găzduiește lucrări de master și doctorat ale unor tineri absolvenți din Cehia. Chiar dacă niciuna dintre lucrările identificate nu îi este dedicată lui Freywald sau familiei sale, totuși trimiterile la diferite situații în care acesta s-a aflat înainte de a veni în Moldova au fost utile cercetării.

¹⁰ În sursele de limbă germană, familia apare ca *Freiwald*; în documentele din Țările Române, personajul de care ne ocupăm semnează *Freywald* (o imagine cu semnătura sa este preluată în Viorica Malacopol, *op. cit.*, p. 328, fig. 2).

¹¹ Ca un arc peste timp, în acest loc a fost deschis un McDonalds (Ivana Jedelská, *Vergelijking van de architectuur in Olomouc en Antwerpen in de loop van de tijd (de profane architectuur)*, MA thesis, Filozofická fakulta, Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc, 2012, p. 49-50, https://theses.cz/id/56ljy5/Jedelska_MDP_-_volle_versie.docx [12.12.2022]).

falimentul, datorând 34650 florini¹². S-a găsit registrul de deces care a înregistrat moartea lui Freiwald: a murit la 6 ianuarie 1825 în Prostějov¹³, la casa cu nr. 143, la vârsta de 104 ani, confirmând informația anterioară. Marianna, soția sa, a murit la 73 de ani, la 19 septembrie 1807, în casa cu nr. 112; în ambele cazuri, registrul de deces îi înregistrează drept catolici¹⁴. Decesul lui Johan este urmat de publicarea unei citații în presa locală, prin care moștenitorii și creditorii erau invitați la dezbateră succesiunii¹⁵. În calitate de constructor în Prostějov și împrejurimi, Johan Freiwald a făcut planurile pentru o capelă în Pěněn în 1769, iar în 1769-1772 s-a ocupat de ridicarea bisericii parohiale Adormirea Maicii Domnului din Slatinice, în vecinătate. Un meșter constructor, probabil tot el, a făcut planuri pentru biserica din Slavonin, lângă Olomouc. În fine, este asociat și cu biserica Sf. Ioan Nepomuk din Prostějov (1751-1755). Acestea sunt rezultatele cercetărilor istoricului de artă Leoš Mlčák – care a dedicat recent un studiu constructorilor din zona orașului Olomouc¹⁶, completate cu informații găsite de noi în arhivele online. O altă sursă consultată, profesorul și istoricul de artă Pavel Zatloukal, a transmis următoarele: Johann Freiwald Junior s-ar fi născut în 1752 în Povel, fiind renumit ca un meșter constructor aventuros. În 1791 ar fi cumpărat palatul Salm din Piața de Sus a centrului orașului Olomouc, pe care l-a reconstruit, după care ar fi căzut la mare datorie și, datorită lipsurilor financiare, a dat faliment. În 1801, a fugit în Ungaria și nu se mai știe nimic de el¹⁷.

Punând cap la cap aceste informații cred că putem să îl socotim pe primul Johan Freiwald ca fiind tatăl lui Johann, cel care la începutul secolului al XIX-lea a venit în țările române. Cercetarea registrelor de botez de la Prostějov pentru anii 1760-1770 nu a scos la iveală informații relevante, prin urmare este posibilă

¹² Vezi și Jos. Kšir, *Bývalý Salmův palác v Olomouci*, în „Ochrana památek. Věstník klubu za starou Prahu a jeho odborů”, XXVIII (1953), nr. 3, p. 18-21, <https://docplayer.cz/109835086-Ochrana-pamatek-vestnik-klubu-za-starou-prahu-a-jeho-odboru.html> [15.11.2022].

¹³ În Prostějov, se mai aflau membri ai familiei Freiwald: Andrei, care vinde o casă în 1799, și Sebastian, care se chinuia să intre într-o breaslă, fiind respins (Zemský archiv v Opavě, Archiv města Prostějov, díl I., svazek 1, NAD 13, inv. č. 743, sig. 64/4; inv. č. 749, sig. 83/14 și sig. 83/22; <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=24DE08BDB58411E3A4F2000C29BCB2B9>; <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=24DE094DB58411E3A4F2000C29BCB2B9> [12.12.2022]).

¹⁴ Registrul se află online la Moravský zemský archiv v Brně, Matriky; Johan: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/5960?image=216000010-000253-003375-000000-009561-000000-00-B03962-00870.jp2>; Marianna: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/5958?image=216000010-000253-003375-000000-009559-000000-00-B04272-01640.jp2> [13.12.2022].

¹⁵ *Vorladung*, „Brünner Zeitung”, 6 martie 1825, p. 341-342 (Seite 5-6), <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=bru&datum=18250306&seite=5&zoom=52&query=%22johann%2Bfreywald%22&ref=anno-search> [14.12.2022].

¹⁶ Informații ce îl privesc pe Johan Freiwald se găsesc în: Leoš Mlčák, *K biografii stavitelů v Olomouci, Litovli, Šternberku, Mohelnici a Uničově v letech 1780-1900*, „Střední Morava”, 39 (2015), p. 7, note la p. 20.

¹⁷ Pavel Zatloukal, *Meditace o architektuře. Olomouc, Brno, Hradec Králové, 1815-1915*, Praga, Arbor vitae, 2016, p. 28. Mulțumim pe această cale domnilor Martin Horacek, Pavel Zatloukal, Karel Kavička și John František pentru informațiile oferite.

nașterea sa la Povel¹⁸, dar la o dată ulterioară celei notate de Pavel Zatloukal, mai sigur în anii 1760, cum ne transmit pașapoartele descoperite la Chișinău. Implicarea sa în proiecte din Moldova după 1830 ni-l arată încă în putere, chiar dacă avea deja 70 de ani; la peste 80, cât ar fi avut dacă era născut în 1752, credem că Freywald nu ar mai fi fost la fel de activ.

Se pune și problema originii etnice a lui Freywald. Chiar dacă în sursele cehe acesta apare și cu prenumele de Jan, în cele locale îl găsim ca Johann și cel mai probabil familia sa era de origine germană. Atât în Prostějov, cât și în Olomouc, comunitatea germană era una semnificativă, deținând poziții importante în plan social și economic. Chiar și în Povel găsim un grup majoritar de germani, zona din jurul orașului Olomouc fiind cunoscută până la al doilea război mondial ca o insulă vorbitoare de germană (Olmützer Sprachinsel) într-o Moravie predominant slavă¹⁹. Cât privește proveniența familiei, nu trebuie exclusă o legătură cu localitatea de azi Jeseník din nordul Moraviei, care din evul mediu și până la al doilea război mondial s-a numit Freiwaldau. Numele propriu-zis de Freiwald este asociat cu un om scutit de taxe de pe o pădure deținută de un nobil sau principe. Interesant este că un site specializat pe răspândirea numelor arată că Cehia este a patra țară unde se întâlnește acest nume, după Germania, S.U.A. și Polonia²⁰.

Cert este că Johann Freywald fiul s-a format ca inginer și arhitect, activând la Brno și în Moravia, unde la finele secolului al XVIII-lea îl întâlnim în serviciul cadastral regional²¹, dar și în slujba arhiepiscopiei de Olomouc. În această calitate, întocmește planurile unor construcții, precum planul mănăstirii franciscane a Sfintelor Scări din Olomouc, în 1799²². Johann Freywald nu era scutit de probleme: în anii 1801-1803, un avocat, Josef Barnet, se plânga magistratului de la Prostějov că meșterul constructor nu i-ar fi terminat casa²³. În 1805, magistratul

¹⁸ Am parcurs registrul online pentru Prostějov, fără succes (Moravský zemský archiv v Brně), iar pe cel de la Povel nu l-am identificat.

¹⁹ Recent, tineri cercetători au arătat interes față de subiectul germanilor din regiunea Olomouc, dovadă câteva lucrări de doctorat susținute la Universitatea din Olomouc: Martin Hájek, *Olomoučtí Němci 1918–1938*, PhD thesis, Filozofická fakulta, Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc, 2018, vezi p. 15-20, https://theses.cz/id/b6em8e/Hjek_Martin_-_Olomout_Nmci_19181938.pdf [18.11.2022]; Ivan Puš, *Olomoučtí Němci v letech 1880-1918*, PhD thesis, Filozofická fakulta, Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc, 2018, <https://theses.cz/id/ii5qwp/?lang=en> [18.11.2022].

²⁰ <https://surnam.es/Freiwald-surname> [18.11.2022].

²¹ Michal Konečný, „*Civilní architektura*” ve službách státu. *Teoretická východiska, instituce, styl a tvůrci na Moravě 1750–1840*, PhD thesis, Filozofická Fakulta, Masarykova Univerzita, Brno, 2014, p. 114 [<https://is.muni.cz/th/j8mqg/text.pdf>].

²² Planul este înregistrat sub numele lui Johann Freywald și se află în Zemský archiv v Opavě, Dominikáni Olomouc, inv. č. 165 și NAD 1572, č. pom. 1855, inv. č. 159, <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=6BDF19E683C111E187A40025649FEB7> [12.12.2022].

²³ Zemský archiv v Opavě, Archiv města Prostějov, díl I., svazek 1, NAD 13, inv. č. 807, sig. 145/6 și inv. č. 839, sig. 158/5; <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=24DE0BCDB58411E3A4F2000C29BCB2B9> și <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=27F67F22B58411E3A4F2000C29BCB2B9>, [12.12.2022].

de la Olomouc publica o citație în care Freywald sau evreul Ignaz Höchsmann, reprezentatul său legal, erau chemați pentru datoriile (de 500 de florini în total) pe care primul le avea la mai multe persoane; în document se specifică faptul că, la data emiterii citației, Freywald nu se mai afla în oraș și se bănuia că părăsise deja „stăpânirile ereditare chezaro-crăiești”²⁴.

Doar o cercetare atentă a arhivelor din Cehia poate lămuri cât de implicat a fost Freywald fiul în afacerea palatului Salm. Se prea poate să fi fost afacerea lui, dacă ținem cont că tatăl său, Johan, avea deja 70 de ani în anul cumpărării clădirii și 80 la data declarării falimentului. Costurile exorbitante ale refacerii construcției l-au determinat să caute soluții pentru a o face profitabilă: în 1797, Johann Freywald solicita consiliului comunal să aprobe preluarea casei cu nr. 371 (palatul Salm) pentru un teatru, fără succes²⁵. Este plauzibilă ipoteza că falimentul din 1801 a reprezentat un posibil motiv al plecării sale pentru un rost mai bun pe alte meleaguri. Nu este neapărat o fugă, de vreme ce îl vom afla în mai multe rânduri pe Freywald întors în Austria (precum în 1804 sau 1811). În plus, în primul pașaport apare cu profesia de „inginer jurat al Land-ului Moravia-Silezia și arhitect princiar și arhiepiscopal din Olomuc”, o titulatură prea oficială pentru cineva care ar fugi. În Moldova, pentru întâia dată trebuie să fi sosit la începutul verii anului 1802, pentru că actul de liberă trecere emis explicit pentru această destinație a fost dat la Liov de către Carl Eugeniu, prinț de Lorena, comandant general interimar în Galiția de Est, la 15 mai. La Iași nu a venit singur, ci însoțit de doi „practicanți”, stagiați în arhitectură, Franz Paupera și Joseph Haupt, care au primit și ei permisiunea să călătorească în Moldova²⁶. Dacă atunci cei trei au plecat probabil din Olomouc, în 1811 Freywald și-a pornit călătoria din Brno. Pașaportul din acel an ne oferă și traseul folosit de el, dar și de alți austrieci, pentru călătoriile spre răsărit, și anume: Brno (plecare la 1 august), Kroměříž, Cieszyn (6 august), Bielsko-Biala (?), Kețy (?), Tarnow, Rzeszow (7 august), Liov (9 august), Stanislaw (Ivano-Frankivsk, 11 august), Lujeni (?), Cernăuți (12 august)²⁷. Prin urmare, era necesar un drum de două săptămâni pentru a ajunge din Moravia în capitala Țării Moldovei, călătorie care va fi scurtată substanțial după doar câteva decenii prin introducerea căii ferate.

²⁴ *Vorladung des Johann Freywald*, în „Wiener Zeitung”, 19 iunie 1805, p. 2864 (Seite 32), <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrt&datum=18050619&seite=32&zoom=33> [13.12.2022]. Citația era reluată luna următoare, fără succes: Ibidem, 17 iulie 1805, p. 3344 (Seite 48) <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrt&datum=18050717&seite=48&zoom=33> [13.12.2022]. Mulțumim domnului Liviu Cîmpeanu pentru traducerea mai multor documente din limba germană.

²⁵ Zemský archiv v Opavě, Archiv města Olomouce - zlomky registratur, NAD 1, č. pom. 3, inv. č. 811, sig. 25/VII, <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=38B903E17EFC11E1A3C4F04DA234000E> [12.12.2022]. Vezi și Jiří Kopecký, Lenka Krupková, *Provincional Theater and Its Opera: German Opera Scene in Olomouc, 1770–1920*, Olomouc, 2015, p. 41.

²⁶ ANRM, Chișinău, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 30. Franz Paupera a rămas în Moldova, unde îl întâlnim ridicând planurile mai multor moșii (ANI, Planuri și hărți, nr. 650 (hartă din 1806); Toma T. Socolescu, *Fresca arhitecților care au lucrat în România în epoca modernă: 1800-1925*, București, Editura Caligraf Design, 2004, p. 12-13).

²⁷ ANRM, Chișinău, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 33v.

Nu știm în ce condiții a venit Freywald, dacă a fost invitat sau a sosit din proprie inițiativă. Cel mai probabil, a venit chemat, în urma unei recomandări, la fel cum este posibil ca venirea sa aici să fi fost urmată de o întoarcere temporară în Moravia, fapt sugerat de cheltuielile de călătorie, de 1.000 de lei, achitate arhitectului la un voiaj ulterior (noiembrie 1804) de Săndulache Sturza²⁸. Această călătorie poate fi socotită ca fiind a doua în Moldova (iar motivele le vom aminti mai jos), pentru că cea inițială, din 1802, a fost urmată din anul următor de angajarea sa de către noul domn, Alexandru Moruzi, Freywald primind comanda lucrului la noul Palat. Urma să primească o leafă de 150 de lei pe lună, o sumă considerabilă, dacă ținem cont că toți dascălii de la școala grecească din Iași primeau în aceeași perioadă 100 de lei pe lună²⁹.

Freywald s-a pus pe treabă și chiar din vara lui 1803 a început construcția noului palat domnesc. Informații prețioase avem în istoria lui Manolachi Drăghici, care a notat numele boierilor însărcinați ca ispravnici ai construcției: vistiernicul Săndulache Sturza, vornicul Toderașcu Balș și vornicul Iordache Drăghici. Moruzi supraveghea personal lucrările, mobilizarea pentru ridicarea palatului fiind semnificativă, cronicarul menționând că „un lucru rar pentru Moldova, că toată țara se afla în picioare, parte salahorind, iar parte cărând materialul”. Vistieria achita sumele necesare, inclusiv munca fizică, exceptând cheresteaua, adusă din țară, și cărăturile, făcute de sate ca obligație („havalea”), satele boierești nefiind scutite³⁰. Cu totul, costurile construcției palatului, terminat în august 1806, au fost estimate la peste un milion de lei³¹. Noua clădire impresiona în primul rând prin dimensiuni: lungime de 142,5 metri, lățime – la aripa de răsărit, cea mai extinsă – de 60 de metri. Suprafața generală a construcției era de 8600 de metri pătrați, impresionantă pentru acea vreme, palatul devenind cea mai mare clădire din Moldova. Având doar două niveluri, înălțimea era mai modestă, de 10,9 metri până la cornișă, 16 metri până la coama acoperișului și 20 de metri până la coama acoperișului de deasupra sălii tronului³². Ridicat în stilul neoclastic, palatul nu excela totuși prin monumentalitate sau decorațiuni exterioare. Este evident însă că stilul sobru adoptat de arhitect s-a caracterizat mai degrabă prin funcționalitate, în interior fiind amenajate camere și săli pentru ceremonii dar și pentru apartamentele domnului și doamnei. Impresiona sala tronului, cea mai spațioasă (cca 380 mp) și mai înaltă din palat, cu tavan drept, zugrăvit cu stema Moldovei, însoțită de stemele ținuturilor țării³³.

²⁸ ANI, Documente, 536/1, f. 21v.

²⁹ Venirea în 1802 și leafa introdusă în 1803 sunt confirmate de un act din 3 martie 1809 (ANI, Manuscrise, nr. 88, f. 197v.). Pentru alte lefuri, vezi: *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, III, ed. Ioan Caproșu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2011, p. 48.

³⁰ Postelnic Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ed., introd. și note de Andrei Pippidi, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 188-189.

³¹ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, XX, ed. Ion I. Nistor, Cernăuți, 1940, p. 98, nr. CV.

³² Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *op. cit.*, p. 261.

³³ M. Kogălniceanu, *Album istoric și literar*, Iași, 1854, p. 140.

Palatul urma să fie inaugurat la 30 august, de Sfântul Alexandru, ziua onomastică a domnului, însă acest lucru nu s-a mai întâmplat, pentru că Moruzi a fost mazilit cu trei zile mai înainte de ceremonie³⁴. Războiul ruso-turc care a izbucnit la puțin timp a făcut ca de palat să se bucure generalii ruși care au condus operațiunile militare din anii 1806-1809. După moartea generalului Prozorovskij în vara lui 1809, s-a decis amenajarea la palat a unui spital militar³⁵. Inițial, au fost date pentru bolnavi doar grajdurile, după cum reiese din sama Vistieriei³⁶, însă ulterior și clădirea palatului a fost folosită pentru acest scop³⁷. Misiunea reamenajării i-a fost dată de autoritățile ruse tot lui Freywald, după cum reiese dintr-un document din 15 octombrie 1810, suma alocată pentru această transformare fiind de 12.500 lei, leafa lunară a arhitectului fiind de această dată mai mică, de 30 de lei³⁸. În august 1811, lucrul era gata, potrivit mărturiei lui Freywald însuși³⁹. Stricăciunile provocate de instalarea spitalului militar în palat au necesitat reparații și noi dotări. La finalul anului 1812 încă mai erau necesari 120.000 de lei pentru plata cheltuielilor făcute pentru „întocmirea curței”⁴⁰.

Construirea palatului presupunem cu temei că i-a adus ceva faimă lui Freywald, motiv pentru care a fost însărcinat și cu alte proiecte importante din Moldova. Îl întâlnim proiectând sau lucrând la refacerea unor reședințe boierești sau clădiri cu rosturi publice, la amenajarea sălii de teatru din Iași, din spatele mănăstirii Dancu, la repararea casei Cazimir pentru Academia Mihăileană, palatul Sturza de la Ruginoasa, la ridicarea unor lăcașuri de cult, precum biserica de la Ruginoasa, biserica nouă de la mănăstirea Neamț⁴¹, noua catedrală mitropolitană din Iași⁴², biserica de la mănăstirea Frumoasa sau biserica Sf. Gheorghe din Moghilău, în Podolia⁴³. Foarte probabil tot el a fost implicat și la Palatul Roznovanu din Iași; în anii 1830-1832, când acesta a fost ridicat, boierul Roznovanu nu ar fi apelat la fiul lui Johann Freywald, și anume Gustav, încă

³⁴ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 190.

³⁵ Pentru sursele ruse, vezi A.N. Petrov, *Boiuna Pocuu cu Typqueu, 1806-1812*, I, Sankt Petersburg, 1885, p. 139.

³⁶ Vezi sumele cheltuite pentru acest spital în 1807, ca și numele unui doctor, Luca (*Sămile Vistieriei*, III, p. 188, 190, 193).

³⁷ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 197.

³⁸ „Ca să facă toate întocmirile la spitalul ci este să se așăzi în curțile Divanului” (Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 456, cu îndreptări după documentul original din ANRM, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 3-3v.); ANI, Manuscrise, nr. 88, f. 197 v.; Toma T. Socolescu, *op. cit.*, p. 13.

³⁹ ANRM, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 43; vezi și f. 53.

⁴⁰ Theodor Codrescu, *Uricariul*, I, ed. II, Iași, 1871, p. 189-191; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 489, nr. 184. La o sumă identică fac referire în 1813 și sursele austriece (*Documente Hurmuzaki*, XX, p. 98, nr. CV).

⁴¹ Pentru toate acestea, vezi Toma T. Socolescu, *op. cit.*, p. 11; Viorica Malacopol, *op. cit.*, p. 330-331. De asemenea, Sorin Ifțimi, *Istoria reședinței de la Ruginoasa, în Doamna Elena Cuza. Un destin pentru România*, coord. Aurica Ichim, Mircea Ciobotaru, Sorin Ifțimi, Iași, Palatul Culturii, 2011, p. 57.

⁴² Devize de cheltuieli pentru ridicarea bisericii în Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catedralei Mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 55-57. Implicarea sa la noua catedrală este analizată pe larg de studiile citate ale lui Mihai Mirza.

⁴³ Pentru aceasta, vezi Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 454-461.

insuficient format, dovadă că la construcția Mitropoliei acesta din urmă a lucrat doar ca tehnician⁴⁴; în plus, în „Albina românească”, atunci când se anunță deschiderea casei, se vorbește de „lăudatul arhitect Fraivald”, care, la acel moment, nu putea fi decât Johann⁴⁵. În fine, în cadrul inițiativelor edilitare de după adoptarea Regulamentului Organic din Moldova, îl găsim pe Freywald ca arhitect al orașului⁴⁶, angajându-se să pună pavaj de piatră pe străzile principale din Iași, acțiune prelungită până spre anii 1835-1836⁴⁷.

Johann Freywald nu a ezitat să se implice în proiectarea unor monumente, precum cele care i s-au comandat în 1809, unul în memoria unui ofițer rus, Aleksandr Engelhardt, mort în 1770 la Puțeni, în Covurlui, altul în memoria lui Potemkin (probabil cel de la Rădenii Vechi, în Basarabia, care prezintă similarități cu Obeliscul cu lei)⁴⁸. Numele său apare, alături de cel al lui Asachi și al inginerului Nicolai Sungurov în cadrul proiectului de ridicare a obeliscului cu lei din Grădina Publică de la Copou. În fine, alături de specialistul rus amintit, Freywald revine la Palat, fiind implicat după 1830 în lucrările de amenajare aici a spitalului militar, respectiv a cazărzii⁴⁹. Va fi însărcinat să proiecteze și sediul carantinei din Galați⁵⁰. Johann Freywald avea și talent de desenator, fiind autorul grafic al spiței de neam a familiei Balș din 1813⁵¹, la fel cum era capabil să ridice planuri; în 1819, Alexandru Suțu îl însărcina să ridice planul capitalei Țării Românești, misiune de care nu știm dacă s-a achitat⁵². S-a implicat și în alte afaceri. În aprilie 1807, Joseph von Hammer, agentul consular la Iași, amintea cazul diverșilor specialiști plecați din Austria, dând ca exemplu pe Johann Freywald, venit de la Brno, care atrăsese meșteri moravieni pentru construirea unei fabrici de postav în Moldova⁵³. Acum avem ocazia să explicăm motivele călătoriei din 1804 în Moravia și înapoi în Moldova, Freywald fiind însărcinat de Săndulache

⁴⁴ Mihai Mirza, *Istoria Catedralei din Iași*, p. 232-233.

⁴⁵ Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sociabilitate și divertisment*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 48; vezi și idem, *Planurile palatului Roznovanu din Iași, după o copie din 1883*, în „Monumentul”, XVII/2, Iași, Editura Doxologia, 2016, p. 249.

⁴⁶ „Arhitectul orașului” (ANI, Eforia Iași, 64/1833, f. 2-3).

⁴⁷ Toma T. Socolescu, *op. cit.*, p. 11-12.

⁴⁸ ANI, Manuscrise, nr. 88, f. 11v., 42v.-43, 53; ANRM, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 3-3v., 53-54; *Comuna Valea Mărului: studiu monografic complex – Puțeni și Măndrești*, coord. Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Editura Eurodidact, 2003, p. 108; Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 456 și 462, nr. 1; p. 464-468, nr. 5-7.

⁴⁹ N. Grigoraș, *Complexul de monumente de la Copou-Iași*, în *CI*, s.n., IV (1973), p. 179, 184; Constantin Ostap, *Noi date și ipoteze referitoare la „Obeliscul leilor” din Grădina Copou*, în *IN*, s.n., II-III (1996-1997), p. 151; îndreptări și interpretări bazate pe surse de arhivă la: Mircea Ciubotaru, *Grădini, piețe, case și locuri. Studii ieșene*, Iași, Editura Doxologia, 2021, p. 60, 64-65.

⁵⁰ *Documente Hurmuzaki*, XXI, p. 294, nr. CCXXX.

⁵¹ Maria Dogaru, *Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Balș dotată cu steme*, București, D.G.A.S., 1981, p. 50-52. La realizarea acestui important document au contribuit și sulgerul Constantin Leondari și diacul de divan Toader Gașpar (*ibidem*, p. 47, 67).

⁵² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XII, București, 1898, p. 286-287.

⁵³ *Documente Hurmuzaki*, XIX/2, p. 404, nr. CDXCVII.

Sturza să aducă meșteri pentru fabrica de postav înființată la Ruginoasa, care a funcționat până în 1813-1814⁵⁴. În noiembrie 1804, spre exemplu, o samă de cheltuieli a casei Sturza cuprinde cei 281 de lei dați „calfilor lui Freivalt”, 1.549 de lei pentru „1291 ocă lână țigai, ci s-au cumpărat pentru postav” sau cei 218 lei pentru cheltuielile pentru fabrică⁵⁵. Charles Frédéric Reinhard confirmă aceste informații, susținând: „în 1806, nu exista în Moldova decât o singură fabrica de postav ordinar, întemeiată de arhitectul noului palat al domnului”⁵⁶. Freywald a făcut afaceri și cu familia Balș: o listă cu socoteli a lui Iancu Balș din 1810 amintește cantitățile de lemne date „arhitectonului” Freywald la Grozești⁵⁷.

Freywald s-a căsătorit cu Ludowika Brenschütz von Schützenau, al cărei nume – ca și al cumnatei Josephine, sora soției, în vârstă de 18 ani – figurează pe pașaportul din 1811, ambele însoțindu-l pe Johann în Moldova⁵⁸. Soția lui Freywald provenea probabil din familia „Prennschütz von Schützenau”, familie nobiliară mărunță din Austria (recent înnobilită), cu reprezentanți atât în armată, cât și în rândurile birocrăției imperiale, inclusiv la Timișoara⁵⁹. Împreună cu Ludowika, Freywald a avut mai mulți copii: un fiu, Iulius, care i-a călcat pe urme în domeniul arhitecturii, fiind activ în Țara Românească, căruia i s-a adăugat alt fiu, Gustav (August), prezent în Moldova după 1830, dar și alături de fratele său dincolo de Milcov⁶⁰. Cu siguranță, a existat și o fiică. Într-un raport din 1824 al lui Kreuchely, consulul Prusiei la București, arhitectul Freywald apare numit „socru” al lui Udritsky⁶¹, cancelarul Agenției austriece din București. Este vorba de Karl Udritzky, originar din Galiția, care anterior, din 1803, fusese în Iași în calitate de copist la agenție, mutat apoi la Focșani, ca staroste (austriac), apoi trecând în Țara Românească. Cum în aceeași perioadă a ajuns și Freywald în Moldova, putem presupune că în anii 1803-1811 s-au pus bazele relațiilor de familie, dar și de afaceri, dintre cei doi. Din 1811, Udritzky s-a mutat la București⁶² și, la puțină vreme după, a sosit și Freywald⁶³. În 1812, numele său apare în legătură cu

⁵⁴ Vezi Adrian Macovei, *Unele precizări privitoare la palatul de la Ruginoasa*, în *AIIAI*, XI (1974), p. 281-282.

⁵⁵ ANI, Documente, 536/1, f. 21v., 22v. și următoarele; 536/3, f. 8; 536/7, 1v.

⁵⁶ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s.n., vol. I, îngrijit de Georgeta Filitti et al., București, Editura Academiei Române, 2004, p. 273.

⁵⁷ Toma T. Socolescu, *op. cit.*, p. 10.

⁵⁸ ANRM, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 33v.

⁵⁹ *Österreichisches Adels-Lexikon: des achtzehnten u. neunzehnten Jahrhunderts*, ed. Johann Georg Megerle von Mühlfeld, Wien, 1822, p. 244, 261 [https://archive.org/details/bub_gb_tA0NAAAAYAAJ]; *Neues Allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*, vol. &, *Ossa – Ryssel*, ed. Ernst Heinrich Kneschke, Leipzig, 1867, p. 244 [<https://books.google.ro/books?id=epRAAAAcAAJ&dq>] [14.12.2022].

⁶⁰ Pentru evoluția și activitatea celor doi, vezi Viorica Malacopol, *op. cit.*, p. 331-334, autoare care – datorită surselor insuficiente – nu a deslușit legătura dintre aceștia și Johann Freywald.

⁶¹ *Documente Hurmuzaki*, X, p. 275-276, nr. CCCLVI.

⁶² Ela Cosma, *Reprezentanțele consulare austriece în Moldova, Muntenia și Serbia (1782-1848)*, Cluj-Napoca – Gatineau, Editura Argonaut – Symphologic Publishing, 2012, p. 137, 158.

⁶³ *Documente Hurmuzaki*, XX, p. 11, nr. XIV – acest act ne oferă detaliul că Freywald sosise la începutul iernii lui 1811 în București (vezi și *ibidem*, X, p. 639, nota 5), cu toate că încă avea

proiectul de reconstrucție a bisericii catolice din capitala Țării Românești⁶⁴, iar în 1815 cu efortul de stăvilire și îndiguire a apelor Dâmboviței, care provoca inundații la topirea zăpezii⁶⁵. Potrivit unor fișe cu date strânse de Vasile Panopol și citate de Toma Socolescu, în acei ani Freywald ar fi fost implicat și în ridicarea casei Brâncoveanu, de pe calea Șerban Vodă, casei cămărașului Filip Linche (viitoare Vernescu, modernizată de Ion Mincu), casei Villara, casei baronului Meitani și casei Bălăceanu, de pe Ulița Franceză, o parte azi dispărute⁶⁶.

Mai mult, în 1816, agentul consular Franz Fleischhackl de la București îi dădea autorizație lui Freywald pentru a merge la Ioannina, unde urma să stea un an, ajutând la ridicarea unor clădiri și poduri pentru Ali Pașa. Nu știm cât din acest plan s-a materializat, documentul amintit dând de înțeles ca arhitectul plecase deja spre Ioannina, fiind însoțit de doi tătari trimiși special de pașa pentru acest scop⁶⁷. În toamna anului 1819, Freywald era în mod sigur înapoi la București, unde era luat în considerare în cadrul proiectului domnului de a ridica un nou palat; se pare că arhitectul a realizat în acest scop un „plan geometric”, de a cărui soartă nu se mai știe nimic, estimarea costurilor nemulțumindu-l pe domn⁶⁸. Tot atunci cere domnului să i se dea monopolul pe zece ani al transportului pe Argeș (cu plute) al lemnului de foc și cherestelei. Chestionat asupra acestei propuneri, Divanul trimite în decembrie o anafora prin care susține ideea, cu condiția ca Freywald să dea lemnul necesar pavării podurilor domnești din București, și, în condițiile în care amenajările pe care urma să le facă ar fi afectat morile și podurile existente, să acorde despăgubiri⁶⁹. Un an mai târziu, în 1820, semna, alături de Udritzky, un contract pe doi ani pentru acoperirea cu lemn a podurilor domnești din oraș; domnia lui Suțu s-a încheiat brusc anul următor, iar contractul nu s-a mai pus în aplicare. Discuțiile au fost reluate sub Grigore al IV-lea Ghica, de data aceasta preconizându-se pavarea cu piatră de carieră a străzilor mari din București, Freywald fiind asociat cu un alt supus austriac, Hartl, cu un contract gândit pe 10 ani⁷⁰; experiența căpătată în punerea „caldarâmului de piatră” la București o va

probleme în Moldova, datorită erorilor de la construcția bisericii din Moghilău (ANRM, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 53-54).

⁶⁴ *Documente Hurmuzaki*, XX, p. 11, nr. XIV; reluat în *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki*, s.n., vol. II, București, Editura Academiei, 1967, p. 13, nr. 14.

⁶⁵ *Documente Hurmuzaki*, XX, p. 209, nr. CCXLIII.

⁶⁶ Toma T. Socolescu, *op. cit.*, p. 9.

⁶⁷ *Documente Hurmuzaki*, XX, p. 309, nr. CCCLXIX.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 494, nr. DLXXIX.

⁶⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XII, p. 283, nota 1.

⁷⁰ *Documente Hurmuzaki*, X, București, 1897, p. 275, nr. CCCLVI; p. 373, nr. CCCCLV; XX, p. 502, nr. DLXXXVI; contractul din 1824 în: *Documente privitoare la istoria orașului București (1821-1848)*, ed. George Potra, București, Editura Academiei Române, 1975, p. 145, nr. 78; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 120, 373. Înainte de pavarea cu piatră, Freywald s-a ocupat în 1823 de punerea de noi podini pe Podul Mogoșoaiei (*Documente privitoare la istoria orașului București*, p. 121, nr. 60).

aplica în anii 1830 și la Iași⁷¹. În planul construcțiilor religioase, Freywald se va ocupa la sud de Carpați de refacerea unor lăcașuri precum biserica mănăstirii Câmpulung și, probabil, cea a mănăstirii Sărindar⁷². Pe seama sa se pune restaurarea și a altor lăcașuri de cult din Țara Românească⁷³, însă dat fiind că lucrările respective au avut loc în anii 1840-1850 cu siguranță nu este vorba de el, ci de unul sau altul dintre fiii săi.

Cu toate că a fost un important arhitect al epocii sale, Freywald nu a fost scutit de contestări. Trei probleme ivite la construcțiile sale, mai precis la biserica din Moghilău, la biserica nouă a mănăstirii Frumoasa și la catedrala mitropolitană din Iași relevă unele deficiențe la capitolul structură, probabil la calculul greutateii bolților. Dacă la biserica de la Frumoasa s-a intervenit din vreme, la catedrală situația s-a agravat și, ulterior, bolta s-a prăbușit, în timp ce biserica din Podolia... s-a dărâmat cu totul⁷⁴. O posibilă explicație a erorilor lui Freywald credem că are legătură cu formarea sa. El venea dintr-o familie de constructori, prin urmare credem că îl putem socoti în primul rând inginer și abia apoi, prin natura evoluției sale profesionale, arhitect. Prima clădire pe care știm că a ridicat-o în Moldova, palatul domnesc, nu excelează la nivel de echilibru al proporțiilor. Nu întâmplător unii vizitatori, precum Vince Batthyány spuneau despre palat că „forma lui îți impune, dar nu te satisface. Acoperișul este prea greu, numărul ferestrelor și al ieșiturilor prea mare, parterul prea scund” (1805)⁷⁵. Freywald avea unele scăpări, dovadă greșelile de calcul făcute în câteva rânduri.

Deși plecat din Moravia, Freywald nu s-a rupt de locurile natale. Numele său apare legat de refacerea în stil neoclasic a bisericii Sf. Bartolomeu din Vrahovice, o suburbie a Prostějov-ului în anii 1831-1837⁷⁶. Pașaportul din 1811 ni-l arată venind în Moldova de la Brno. În acea călătorie a mers și la Viena, după cum reiese din dosarul bisericii de la Moghilău, aflat la arhiva din Chișinău⁷⁷. Raportul din vara anului 1816, în care i se dădea voie să plece la Ioannina, amintește, de asemenea, că familia sa era în acel moment la Viena⁷⁸. Nu știm ce a făcut cu încasărilor din diferitele și numeroasele proiecte în care a fost implicat. În anii 1811-1812, când a avut probleme datorită erorilor de la biserica din Moghilău, autoritățile i-au pus averea sub sechestru, însă aceasta consta doar în haine și

⁷¹ Viorica Malacopol, *op. cit.*, p. 328.

⁷² *Ibidem*, p. 328-329.

⁷³ Vezi, spre exemplu, *Dicționar al arhitecturii românești moderne (sec. XIX, XX, XXI). Arhitecți (literele D-H)*, coord. Andrei Birsan, București, 2014, p. 91-92, online: https://issuu.com/dictionaruar/docs/01dicționar_arhitecti_dh [7.12.2022].

⁷⁴ ANI, Eforia Iași, 46/1837, f. 1-12; Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 260; Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 456-459.

⁷⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, p. 106.

⁷⁶ Vezi fișa monumentului la: https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=1115945 [12.12.2022].

⁷⁷ În ianuarie-februarie 1811 (ANRM, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 20, 23).

⁷⁸ *Documente Hurmuzaki*, XX, p. 309, nr. CCCLXIX.

instrumente, alături de leafă⁷⁹. Și în 1837, când a fost practic dat afară de la construcția catedralei mitropolitane, îl găsim pe Freywald implorând iertarea domnului Mihail Sturza și susținând că „nu am gonit nici avere”⁸⁰.

Nu am mers cu cercetările noastre spre perioada de final a activității lui Freywald și nu avem știre despre ce s-a întâmplat cu el după demiterea de la Iași. Până în prezent nu s-a aflat data morții sale. Se prea poate să fi moștenit longevitatea tatălui său, pentru că abia în 1849 am identificat în „Wiener Zeitung” o citație legată de dezbateră succesiunii și a datoriilor lui Johann Freywald, care ar fi decedat fără testament prin 1847-1848. Dezbateră se făcea la cererea Julianei Freywald, în calitate de „mamă și tutore”⁸¹. Nu putem garanta că este vorba de arhitectul care ne stă în atenție, dar am considerat că informația merită menționată în vederea unor cercetări ulterioare.

Parcursul profesional al lui Johann Freywald confirmă în bună măsură cele transmise de Pavel Zatloukal, anume că personajul nostru a fost un meșter aventuros. A plecat din Moravia pentru a găsi un rost mai bun în Moldova, de unde a trecut în Țara Românească, ba chiar a coborât la sud de Dunăre, în Balcani, ajungând în Epir. A slujit persoane ilustre, de la arhiepiscopul de Olomouc, domnii celor două țări române, mitropolitul Veniamin Costache, generali ruși și Ali Pașa. A construit palate domnești și boierești, a ridicat biserici, a efectuat lucrări edilitare, a întocmit planuri și a desenat spițe. Chiar dacă pe seama sa se pun și unele eșecuri, Johann Freywald rămâne pentru posteritate ca primul inginer și arhitect străin din țările române, membru al unei familii de constructori, care și-a continuat cu cinste evoluția prin urmașii săi.

⁷⁹ ANRM, F 1, inv. 1, dos. 2054, f. 43-43v., 53-54. Nu am aflat aici nici o confirmare a unei implicări a lui Freywald la o fabrică de postav la Cernăuți (Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 459).

⁸⁰ Mihai Mirza, *Johann Freywald*, „*arhitecton*”, p. 134-142; p. 147, anexa IV.

⁸¹ *Verlassenschafts Gläubiger nach Hrn. Johann Freywald*, în „Wiener Zeitung”, 13 aprilie 1849, p. 677 (Seite 23), <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrr&datum=18490413&query=%22johann+freywald%22&ref=anno-search&seite=23> [14.12.2022].

Fig. 1. Palatul Salm, din Olomouc – Cehia, imagine din 1941

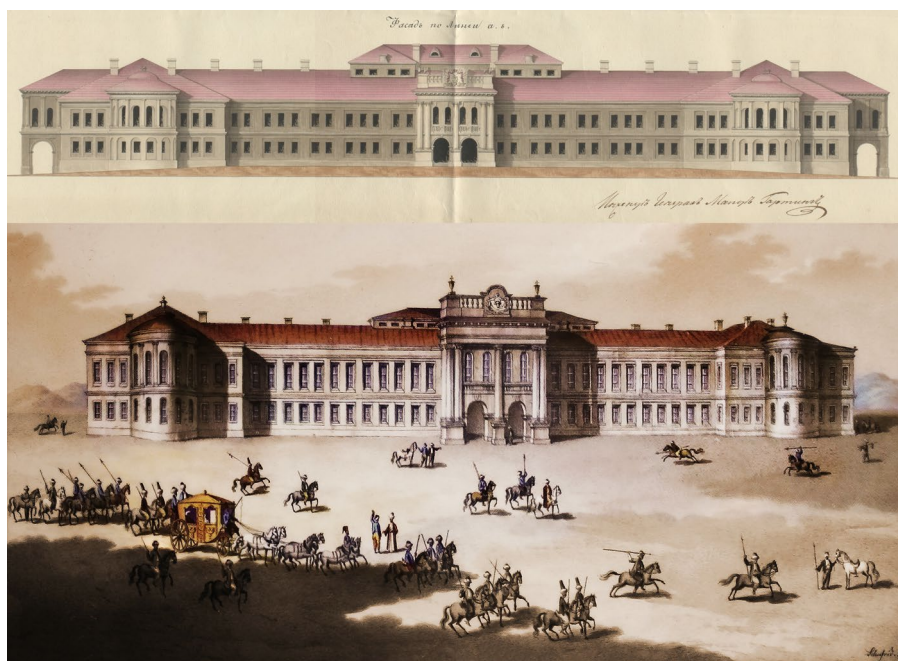

Fig. 2. Palatul domnesc al lui Alexandru Moruzi, din Iași,
imagine de pe planul din 1807 și de pe o tavă de porțelan din 1814

Fig. 3. Biserica de la Ruginoasa, imagine interbelică

Fig. 4. Palatul Roznovanu, din Iași, imagine din 1893

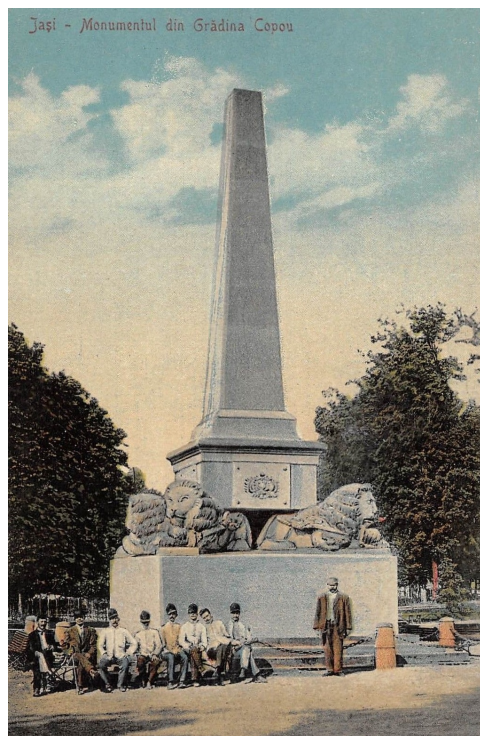

Fig. 5. Obeliscul cu lei, din Iași, imagine de la începutul secolului XX

Fig. 6. Casa Meitani, din București, imagine din 1856

New contributions to the origin and work of the architect Johann Freywald

Abstract

The present study deals with the origins, the arrival in Moldavia and the vast activity of the engineer and architect Johann Freywald. Until recently he was considered Austrian, but the recent discovery of two passports issued to the architect in 1802 and 1811 has allowed new research to be initiated into its origin. It came from Moravia, being associated with cities such as Prostějov (Prossnitz), Povel (Povl), Olomouc and Brno. He was the son of Johan Feiwald (1721-1825) and Marianne (1734-1807), his father being a well-known builder from Prostějov. After his studies, Johann Freywald distinguished himself in 1791, when he bought the Salm palace in Olomouc's market square. He expanded it and tried to bring the city theater here, without success. Indebted, he declared bankruptcy in 1801, in the following years having problems due to debts or unfinished constructions.

In these conditions, Freywald goes to Moldavia for the first time (1802), probably called by a great boyar for a project. He soon entered the service of Prince Alexandru Moruzi, who hired him to rebuild the palace in the center of the Moldavian capital of Iași, which had burned down in 1784 and was abandoned. The building, the largest in the country, received in 1803-1806 a new, neoclassical style, which will be highly appreciated in Moldavia in the following decades. Freywald will work in this style in the following period: on the arrangement of the theater hall in Iași, on the repair of the Cazimir house for the Academy, on the Palace Roznovanu in Iași, on the Sturza palace and the church in Ruginoasa, on the construction of the new church at the Neamț monastery, on the new metropolitan cathedral in Iași, at the church at the Frumoasa monastery or at the church of St. George in Moghilău, in Podolia. He was also involved in setting up some monuments: in 1809, an obelisk in memory of a Russian officer, Aleksandr Engelhardt, who died in 1770 in Puțeni, in Covurlui county, and another in memory of Potemkin (probably the one from Rădenii Vechi, in Bessarabia); after 1832, Freywald worked together with Gheorghe Asachi and Nicolai Sungurov to erect the lions obelisk in the Public Garden in Iași.

He will then move for a while to Bucharest, in Wallachia, where he will work on numerous projects: the reconstruction of the Catholic church, the landscaping of the banks of the Dâmbovița River, the paving of streets, numerous houses in the city. In 1816 he went to Ioannina, Epirus, where he was to help erect some buildings and bridges for the famous Ali Pasha. Freywald will return to Wallachia where he will deal with the restoration of some churches, such as that of the Câmpulung monastery and, probably, that of the Sărindar monastery. He was also involved in business: in 1804, he returned to Moravia, being commissioned by the great boyar Săndulache Sturza to bring craftsmen for the cloth factory he established in Ruginoasa, in Moldavia, which operated until 1813-1814. He also built military hospitals, barracks, made plans, even drew the Balș family crest. He did not break away from his native places: later in life, his name is associated with the building of St. Bartholomew's Church in Vrahovice, a suburb of Prostějov in 1831-1837. He was not exempt from challenges. Three problems arose in his constructions – more precisely in the church in Moghilău-Podolia (which collapsed), in the new church of the Frumoasa monastery (where intervention was made to save the building) and in the metropolitan cathedral in Iași (where, later, the vault collapsed) – which suggests that there were deficiencies in the structure, probably in the calculation of the weight of the vaults. With his

wife, Ludowika Brenschütz von Schützenau, he had a girl and two boys (Julius and Gustav), the latter two very active as architects in the years 1840-1850 in the two Romanian principalities. It is possible that Johann died around 1847-1848 in Vienna (unconfirmed information). Johann Freywald remains the first important foreign architect to be active in the Romanian area, his legacy being partly visible to this day.

Keywords: Johann Freywald; architect; Moravia; Romanian Principalities; neoclassical style.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București
CTh	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
Cv.L	= Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istoric Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclaus.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= <i>Epigraphica Anatolica</i> , Münster
ER Asturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= <i>Heraldica Moldaviae</i> , Chișinău
HU	= <i>Historia Urbana</i> , Sibiu
HUI	= <i>Historia Universitatis Iassensis</i> , Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , București-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
IGLN	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IILPecs	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznań
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
JL	= <i>Junimea literară</i>
JRS	= <i>The Journal of Roman studies</i> , London
LR	= <i>Limba română</i>
MA	= <i>Memoria Antiquitatis</i> , Piatra Neamț
MCA	= <i>Materiale și cercetări arheologice</i>
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRHA	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
RRHA-BA	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
RSIAB	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde